

Вікторія Бондаренко

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В сучасному суспільстві інтерес до проблеми особистості людини є настільки великим, що практично всі суспільні науки звертаються до цього предмету дослідження.

Оскільки суспільні відносини існують як форма діяльності і поведінки реальних, конкретних індивідів, які є носіями і суб'єктами суспільних відносин, остільки властивості, соціальні якості реальних людей, які виявляються в їх взаємодії, визначають властивості цілісної суспільної системи. Ось чому шляхи формування особистості визначають подальший розвиток суспільства. У зв'язку з цим проблема набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення. Цим і пояснюється її актуальність [4].

Сьогодні на теоретико-методологічному рівні інтенсивно досліджуються проблеми оновлення змісту освіти, створення відповідних умов для соціалізації особистості, її оптимального розвитку й виховання. Помітний доробок стосовно соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми належить таким дослідникам як: І.Л. Зверєва, В.М. Іванов, Л.Г. Коваль, О.Л. Кононко, В.Г. Кремень, Н.М. Лавриченко, Н.Г. Ничкало, В.М. Оржеховська, Т.І. Поніманська, Р.М. Пріма, О.Я. Савченко, І.Д. Фельдштейн та ін. Виток наукового пошуку щодо розв'язання проблеми соціалізації особистості прослідковуються в роботах зарубіжних учених: Г. Тарда, Г. Гоббса, Дж. Дьюї, Е. Дюкерегейма, Дж. Г. Міда, Т. Парсонса, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Піаже, Б. Скіннера, Л. Фейєрбаха [8].

Дослідження соціальної діяльності, що характеризується як сукупність соціально-значущих дій, здійснюваних суб'єктом (клас, група, особистість) у різних сферах і на різних рівнях соціальної організації суспільства, що мають на меті соціальні цілі і інтереси, і ті цілі, що використовують в ім'я досягнення і задоволення інтересів різні засоби – економічні, соціальні, політичні та ідеологічні. Соціальна діяльність має місце, коли особистість, група чи клас у цілому ставлять перед собою цілі і активно беруть участь у їхній реалізації. Різноманіття соціальних дій можна звести до 4 основних груп:

- цілеспрямована дія, пов'язана зі зміною даної соціальної системи чи умов діяльності;
- дія, спрямована на їхню стабілізацію;
- дія, що має на меті адаптацію до певної соціальної системи й умов діяльності;
- інтегративна дія, що припускає залучення особистості чи групи до якої-небудь іншої спільності в більш велику соціальну спільність

чи систему [7].

Дослідження соціального боку особистості започаткувалося із виокремлення в зарубіжній науці самостійної галузі «соціальна педагогіка», засновником якої є Пауль Наторп, німецький філософ і педагог. За П. Наторпом, предметом соціальної педагогіки є «соціальні умови виховання і виховні умови соціального життя» [5].

Домінуючими ідеями Просвітництва та Нового часу стали ідеї про визначальну роль середовища та його вплив на гармонізацію особистісного та суспільного розвитку людини, що, на наш погляд, має важливе значення під час визначення суті поняття «соціалізація». Праці Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці містять цінний матеріал про систему соціального навчання і виховання, яка б адаптувала людину в будь-яких соціальних умовах [3].

Також досліджували проблеми соціалізації, соціального навчання і виховання в 19 ст. такі вчені як І. Оберлі, Р. Оуен, Ф. Фребель. Особлива увага приділялась створенню виховуючого соціального середовища. Учені прагнули вирішити такі проблеми:

- створення державної системи освіти і виховання;
- глобальний спектр гармонійного розвитку людини;
- політизацію освіти та виховання ;
- визначення їх ролі для соціального середовища.

Середньовіччя поставило нову проблему соціального навчання і виховання: зречення від земних радощів, що передбачало виховання аскетизму, слухняності, покірливості, повної підлеглості авторитету, тобто фактичному засудженню того, що об'єктивно сприяло розвитку індивідуальності.

Епоха Відродження висунула на перший план гуманістичні ідеали розвитку людини в суспільстві, метою яких став її культ.

Домінуючими ідеями Просвітництва та Нового часу стали ідеї про визначальну роль середовища та його вплив на гармонізацію особистісного та суспільного розвитку людини, що, на наш погляд, має важливе значення під час визначення суті поняття «соціалізація».

У наукових підходах Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці питання соціального навчання і виховання розкривається як адаптація особистості в будь-яких соціальних умовах [3].

Г. Тард розглядав соціалізацію як ставлення нашого «Я» до інших «Я», їх взаємний вплив. Основним механізмом соціальної взаємодії було наслідування, яке регулювалося суспільством через діючі на той час інститути – систему освіти і виховання, сім'ю, суспільну думку. Основним соціальним відношенням виступало «учитель – учень». Його відтворення на різних рівнях соціального життя дозволяло, на думку Г. Тарда, забезпечити реалізацію принципу наслідування і, на цій основі, збереження і розвиток суспільства.

Американський соціолог Ф.Г. Гіддінгс вважав, що соціальні відносини – процес «розвитку соціальної природи або характеру» людини, відбуваються як в результаті стихійного впливу оточення, так і завдяки впливам суспільства згідно із «свідомим планом». Подібні впливи, які виходять із сім'ї, школи та інших елементів суспільного організму, мають виховну спрямованість і покликані формувати в індивідів сукупні реакції, адекватні діям соціального середовища.

Таким чином, учені, які дали життя поняттю «соціалізація», чітко зафіксували зв'язок відображеного в ньому процесу з освітою та вихованням.

Освіта та виховання, за їхнім розумінням, виступають важливими засобами соціалізації індивідів, соціальних зв'язків суспільства, а отже і *соціально-комунікативної активності особистості*. Суспільство через соціальні інститути, а також різноманітні боки соціального життя, різні форми суспільної свідомості здійснює свою корегуючу дію на освіту та виховання. Ці ідеї знайшли відображення в подальшому розвитку західної системи соціально-філософського знання ХХ ст. [1].

Соціально-комунікативна активність – це здатність особистості ініціювати зміни в соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах; в спектрі зв'язків та взаємодій, що передбачають безпосередні чи опосередковані контакти, реалізацію соціальних відносин, регуляцію соціального процесу, ціннісне ставлення до нього, обмін інформацією, співпереживання, взаєморозуміння, сприймання, відтворення, вплив групи на людину чи однієї людини на іншу [6]. З цього моменту ми будемо користуватися лише терміном **соціально-комунікативна активність**, що відображає, на наш погляд, цілісний спектр соціальних взаємовідносин особистості та суспільства.

Історичним витокom соціально-комунікативної активності є психоаналітична система З. Фрейда і «особистісного контролю» Е. Еріксона.

Відповідно теорії Фрейда, людина з моменту народження вважається асоціальною внаслідок природжених інстинктів. Наявність трьох елементів особистості:

- Ід – джерела енергії, що живиться устремлінням до задоволення;
- Его, що здійснює контроль поведінки особистості на основі «принципу реальності»;
- Супер-его, що виконує моральну та оцінювальну функцію; надає соціалізації конфліктного характеру і не пов'язує з адаптивними процесами. Це надає соціальним відносинам пасивного характеру [8].

На відміну від американської, французька соціологія у розвитку соціально-комунікативної активності вийшла на більш широке її трактування – як всієї сукупності взаєморозумінь, взаємовідношень із суспільством, в які індивід вступає в процесі формування особистості, що підтверджується дослідженнями французького соціолога Шомбара де Лов. Особливе значення для досліджень педагогічних аспектів соціально-комунікативної ак-

тивності має розгляд соціально-комунікативної активності як процесу соціального учнівства і послідовного засвоєння ролей і місця в цьому процесі розуміння зразків і моделей, системи цінностей.

Дослідження проблем соціально-комунікативної активності у вітчизняній літературі заглиблюється своїм корінням в роботи російських філософів, соціологів, психологів, педагогів.

Аналізуючи розвиток російської педагогіки, видатний педагог П.Ф. Каптерев, відокремлює лінію соціальної обумовленості виховання та освіти. Він вважав, що шлях виховання та освіти прагне задіяти підрастаюче покоління до суспільно-політичної організації.

Поняття «соціалізація», з якого відгалужується поняття соціально-комунікативної активності має більш як столітню історію існування і є дуже поширеним. У 1956 році цей термін було внесено до реєстру американської соціологічної асоціації. У кінці 60-х років проблема соціалізації стала виступати як міждисциплінарна і увага до неї підсилилася з боку спеціалістів різних наук – філософів, соціологів, педагогів і психологів [4].

В цей період вийшло ряд робіт вітчизняних дослідників, в яких ставиться ця проблема, зокрема обговорюється питання *визначення поняття «соціалізація»*. Останнє є дуже важливим для наукової теорії. Наука потребує чітких визначень основних її категорій, оскільки вони виконують в ній функцію інструменту дослідження. Це стосується визначення поняття соціально-комунікативної активності, яке в буденному і в науковому лексиконі тлумачиться досить розширено, що пояснюється багатогранністю самого феномену соціалізації та різноманітністю його форм. В цьому плані не можна не погодитись з Д. Берналом, який відмітив неможливість в лаконічній формі дати визначення явищу, що має дуже багато сторін, видів, форм, як це ми маємо у випадку з соціально-комунікативною активністю. Великі труднощі у визначенні поняття соціально-комунікативної активності існують ще й тому, що в історії свого розвитку, який співпадає з історією людства, соціально-комунікативна активність зазнала дуже багато змін. Тому в одному визначенні неможливо все це охопити. Не дивно, що взагалі в науці має місце багато різних визначень одного й того ж явища. Наукові визначення детермінуються рівнем розробки теорії. Вони змінюються, уточнюються, шліфуються у відповідності з розвитком теорії. Відсутність визначення, яке б відбивало саму суть явища, є свідченням недостатнього вивчення цього явища. В той же час, без наукових визначень, оскільки вони виконують функцію інструмента дослідження, неможлива ніяка теорія. У цьому випадку користуються так званими «збірними» визначеннями, які утворюються через перелік відомих сторін, рис, ознак або якостей явища.

Визначаючи поняття «соціалізація» різні дослідники виділяють ті чи інші сторони цього процесу в залежності від аспекту і мети, яка ставиться в дослідженні. Зміст поняття «соціалізація» деякі автори бачать в тім, що це процес «входження індивіда в соціальне людини до будь-якої спільноти

обов'язково пов'язане з певною **соціально-психологічною адаптацією**. Проте сама адаптація невіддільна від своєї протилежності – **активності**, вибіркового творчого ставлення особистості до середовища. Більшість вітчизняних психологів відзначають, що будь-який людський індивід і його психіка з самого початку соціальні. І в ході розвитку людини не тільки суспільство впливає на нього, але й людина як член суспільства – на це останнє. Він і об'єкт цих впливів, і суб'єкт, який тією чи іншою мірою впливає на суспільство. І ця залежність не одностороння, а двобічна. У зв'язку з цим має перевагу визначення поняття **соціально-комунікативної активності** як процесу, в якому індивід виступає передумовою всього суспільного розвитку і в той же час його результатом, процесу, який виражає єдність об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього, природного і суспільного, тобто всю складність, багатогранність взаємообумовленості індивіда і суспільства. Ця складність полягає в тому, що детермінація розвитку індивіда перш за все передбачає визначальну роль його діяльній природи. *Зовнішньому впливові на індивіда протистойть його активність* [4].

Успішною соціально-комунікативною активністю особистості може вважатися ефективна адаптація людини до суспільства і одночасно здатність певною мірою протистояти суспільству, тому, що заважає її саморозвитку і самоствердженню.

Соціально-комунікативна активність будучи складним, діалектичним цілісним процесом розвитку і саморозвитку, постає як єдність двох суперечливих сторін. Не засвоївши умов середовища, не утвердивши себе в ньому, не можна активно впливати на нього. Разом з тим засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

Спираючись на принцип діяльній сутності людини, її активності, Г.А. Андреева визначає **соціально-комунікативну активність як двосторонній процес**, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, а з другого – активне відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Саме це визначення стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, з точки зору принципу діяльності, соціально-комунікативна активність – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності. Соціальність індивіда – це завжди конкретно-історичне явище, бо його основою є конкретно-історичні умови діяльності, які пред'являють свої вимоги до змісту і направленості якостей і властивостей індивідів [4].

Соціально-комунікативна активність відбувається як розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом. Відомим є вислів Л.С. Виготського про те, що дитина, народившись, вже є соціальною істотою [2]. Дитину з самого народження оточує багатогранний, скла-

дно структурований соціальний світ того суспільства, повноправним членом якого їй ще тільки доведеться стати, але без якого вона вже не може існувати. Відносини дитини і цього світу постійно змінюються: дитина оволодіває діями з предметами, в яких закріплено соціальний спосіб їх використання; надалі світ її спілкування розширюється, все більше і людей в нього включається; вона пізнає все більше соціальних ролей; у неї починають складатись перші уявлення про себе як про частину цього соціального світу. Поступово оточуючий соціальний світ відкривається дитині в системі існуючих рольових взаємозалежностей, правил соціальної поведінки, культурних норм взаємодії. Згодом соціальне оточення надає дитині деякий спектр досить чітко оформлених ціннісно-нормативних моделей і зразків соціальної поведінки. На основі засвоєння цього «поля» соціокультурних норм і правил відбувається у дитини в подальшому вибір між цими нормами і **формується персональна ціннісно-нормативна система.**

А.М. Андреева виокремлює *три сфери, в яких розгортається весь зміст процесу соціально-комунікативної активності особистості: діяльність, спілкування і самосвідомість.* Що стосується діяльності, то в процесі *соціально-комунікативної активності* «набір» діяльностей індивіда розширюється. Тобто осягаються все нові й нові види діяльності: *соціально-комунікативна активність* відбувається як засвоєння все нових і нових форм моделей рольової поведінки, в результаті у індивіда поступово формується орієнтація в існуючій системі соціальних ролей. Це супроводжується трьома важливими процесами [4].

По-перше, орієнтуванням в системі зв'язків, властивих кожному виду діяльності та між різними її видами. Продуктом такого орієнтування є особистісний вибір діяльності. Як наслідок цього виникає й другий процес – центрування навколо головного, вибраного, зосередження уваги на ньому і підпорядкування йому інших діяльностей. Нарешті, третій процес – це осягнення особистістю у ході реалізації діяльності нових ролей і осмислення їх значущості. Загалом сутність перетворень у системі діяльності полягає у процесі розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності.

Формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесів сфери спілкування, тобто розширенню соціальних зв'язків індивіда, а також становленню персональної системи особистісних смислів, за якими стоїть, відповідно, орієнтація в системі предметних діяльностей, які задаються суспільством. Важлива роль в соціально-комунікативній активності індивіда надається розвитку і примноженню його контактів з іншими людьми і в умовах суспільно значущої сумісної діяльності.

Досягнення історії розвитку людських здібностей лише задані в об'єктивних явищах матеріальної та духовної культури. Щоб оволодіти ними, щоб зробити їх своїми здібностями і органами своєї індивідуальності

ті, людина повинна вступити у певні відношення з явищами навколишнього світу через інших людей, тобто в процесі спілкування з ними. Так поступово в процесі спілкування дедалі повніше і глибше розкриваються різні грані людської особистості [4].

Зі сферою спілкування тісно пов'язана третя сфера **соціально-комунікативної активності** – сфера самосвідомості. Завдяки спілкуванню індивід починає правильно сприймати себе і інших, що сприяє становленню в людині образу її «Я». Саме в цій сфері відбувається формування певних структур індивідуальної самосвідомості, яка пов'язана з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, передумовою яких є активне включення індивіда в різні соціальні спільноти.

Деякі автори (Є.Б. Весна, В.С. Мухіна) розглядають процес **соціально-комунікативної активності** як входження людини в символіку культури. В результаті соціально-комунікативної активності людина оволодіває не тільки системою знаків і символів, але й способами мислення, характерними для даного суспільства [4].

Отже, **соціально-комунікативна активність** охоплює весь процес і результати взаємодії індивіда з усією сукупністю соціальних явищ, які виявляються в ході пізнання світу і його перетворення. І, як слушно зазначає Ю.І. Семенов, у рамках цього єдиного процесу, можливо, діють специфічні закономірності, відмінні як від суто соціальних, так і від суто біологічних. Цікаву спробу подати **соціально-комунікативну активність** як єдиний процес здійснив Є.В. Соколов, виокремивши у ньому:

- гомінізацію, тобто прилучення індивіда до роду;
- соціальну адаптацію, яка означає стандартизацію мови, жестів, сприймання морально-психологічних стереотипів, формування соціального характеру, засвоєння загальних цінностей, значень, символів;
- інкультурацію – засвоєння класичної культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості;
- інтерналізацію, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування почуття особистісної ідентичності, відповідності між різними психічними процесами і станами [4].

По суті, **соціально-комунікативна активність** – це активний процес входження індивіда до різних спеціальностей, колективів і груп людей на підставі засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання. Соціальна діяльність: праця, спілкування, пізнання, гра, навчання – є головним чинником **соціально-комунікативної активності**.

Отже, зміст **соціально-комунікативної активності** визначається, враховуючи історичне становлення поняття, всією сукупністю соціальних впливів, з іншого – ставленням індивіда до всього цього. В цьому плані

процес соціально-комунікативної активності можна охарактеризувати як поступове розширення індивідом, завдяки набуттю соціального досвіду, сфери його спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і становлення самосвідомості та активної життєвої позиції [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін. Філософія: Підручник . – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 408 с.
2. Выготский Л.С. Детская психология: Собр. соч. в 6-ти т. Т. 4. / Под ред. Д.Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
3. Левківський М.В. Історія педагогіки. Видання 2-ге, доповнене. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Наторп П. Виховання і спільність. Трудова школа // Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. – Х.: Держвидав України, 1926. – С. 194–205.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с. (Альма-матер)
7. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В.В. Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
8. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. та ін. Психологія: Підручник / за ред. Ю.Л. Трофімова. – 5-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.